

**Sergiu Popovici, Angela Simalcsik,
Ion Ciobanu, Serghei Agulnikov**

*Turancii în sudul Moldovei. O perspectivă arheologică
și antropologică asupra înmormântărilor medievale
și premoderne*

Editura Pontos, Chișinău, 2023, 130 pagini (14 figuri, 4 tabele incluse în text, 48 planșe)
ISBN 978-9975-72-794-5

În cadrul seriei de lucrări monografice *Istorie și Documente Necunoscute – IDN*, coordonată de Dr. hab. Sergiu Musteață, vă propunem spre lectură cel de-al optulea volum, un studiu realizat de trei arheologi – Sergiu Popovici, Ion Ciobanu și Serghei Agulnikov, și un antropolog – Angela Simalcsik, cunoscuți cercetători, fiecare dintre aceștia afiliați unor însemnate organisme publice științifice și culturale din România și Republica Moldova.

Lucrarea este fundamentată pe recente descoperiri funerare atribuite comunităților medievale târzii și premoderne din sudul Republicii Moldova, grupate în două mari categorii. Prima dintre acestea este reprezentată de morminte tumulare, documentate în nouă situri arheologice, cu un număr variabil de tumuli: Cimișlia – patru; Crihana Veche – trei; Filipeni și Giurgiulești – câte doi; Ciurni, Alexandru Ioan Cuza, Leca, Hănăsenii Noi și Burlăceni – câte un tumul. Cele 23 de morminte descoperite în cei 16 tumuli au fost atribuite unor populații migratoare

timpurii (turanici), iar 14 indivizi dintre aceștia au fost analizați antropologic. Cea de-a doua categorie de descoperiri funerare o constituie necropolele plane, atestate în (numai) două localități (Cazaclia și Comrat), care numără 44 de complexe ce aparțin unor populații nogaice.

Studiul este structurat pe cinci capitole, precedate de o introducere (p. 5-6), axată în principal pe prezentarea generală a lucrării și pe argumentele autorilor referitoare la examinarea, analiza și importanța descoperirilor. Cele cinci capitole sunt succedate de un extins rezumat în limba engleză (p. 69-71), o listă a ilustrațiilor (p. 72-74), un mix bibliografic arheologico-antropologic ce cuprinde referințe valoroase și actualizate (p. 75-80), un set de planșe de înaltă calitate grafică (p. 81-128) și un indice de instituții, cercetători sau localități întâlnite în cuprinsul lucrării (p. 129-130).

Contextul geografic și evoluția cercetărilor arheologice (capitolul 1, p. 7-8), semnat de Sergiu Popovici, aduce în discuție, așa cum o arată și numele, un succint istoric al cercetărilor cu privire la mormintele tumulare turanice și la necropolele nogaice din arealul sudic al spațiului Pruto-Nistrean (Bugeac), realizate de specialiștii Agenției Naționale Arheologice din Chișinău.

Sub titlatura *Morminte tumulare* (capitolul 2, p. 9-18), autorii (Sergiu Popovici, Ion Ciobanu, Angela Simalcsik și Serghei Agulnikov) reunesc, sub forma unui catalog, cele 23 de complexe funerare tumulare. Repertoriul cuprinde o descriere detaliată a tumulilor, în ordinea cronologică a cercetării lor: Filipeni (nr. 1 și 2), Cimișlia (nr. 6, 7 și 8), Ciumai (nr. 1), Alexandru Ioan Cuza (nr. 8), Crihana Veche (nr. 10, 12 și 15), Giurgiulești (nr. 5 și 7), Leca (nr. 10), Hănăsenii Noi (nr. 8) și Burlăceni (nr. 10). Printre aspectele semnalate în catalog se fac referiri, acolo unde este posibil, atât la caracteristici ale tumulului (coordonatele geografice – grade, minute și secunde și relieful regiunii; coordonate metrice – formă, contur, înălțime, diametru; numărul și încadrarea crono-culturală a mormintelor din cuprinsul tumulului; prezența unor artefacte; autorii cercetării sitului), cât și la mormintele turanice medievale (poziția în cadrul tumulului; coordonate metrice – adâncime, distanță față de reperul central; conturul/forma și dimensiunile camerei funerare/gropii; poziția și orientarea scheletului în groapă; gradul de păstrare a osemintelor; poziția craniului și oaselor membrelor; eventualele deranjamente post-depoziționale; prezența resturilor de la sicriu; inventarul funerar asociat, descris în detaliu; relevarea resturilor faunistice, însoțită de o sumară analiză arheozoologică; sursa bibliografică a descoperirii).

Necropole plane (capitolul 3, p. 19-27), parte semnată de autorii Serghei Agulnikov și Sergiu Popovici, constituie o parte a lucrării împărțită în două subcapitole: *Necropola din perioada premodernă de la Cazaclia VI* (p. 19-26) și *Necropola din perioada premodernă de la Comrat XVI* (p. 26-27). În situl arheologic

de la Cazaclia au fost documentate și descrise 40 de morminte plane, identificate în trei secțiuni, iar pentru necropola de la Comrat au fost cercetate doar patru complexe funerare. În general, pentru caracterizarea complexelor funerare, autorii au păstrat același registru ca în cazul mormintelor tumulare.

O parte consistentă a lucrării este reprezentată de *Date antropologice privind mormintele tumulare turanice provenite din descoperiri arheologice recente* (capitolul 4, p. 29-60). Autoarea, Angela Simalcsik, face referire la 14 morminte tumulare atribuite migratorilor medievali (13 adulți și un sub-adult; 10 indivizi de sex masculin și trei de sex feminin), care provin din tumulii de la Filipeni, Cimișlia, Giurgiulești și Crihana Veche (câte trei indivizi), Alexandru Ioan Cuza (doi indivizi), Leca și Ciumai (câte un individ).

Într-o primă etapă au fost descrise metodele de lucru cu ajutorul cărora au fost determinați numeroși parametri și caracteristici antropologice. Și în acest capitol se recurge la un catalog, dar, de această dată, este vorba despre descrierea individuală a scheletelor analizate antropologic. Aceasta cuprinde în legătură cu starea de reprezentare, gradul de conservare, vârsta biologică în momentul decesului, sexul antropologic, unele caracteristici morfometrice, anomalii epigenetice și patologii dentare și osoase, indicatori ocupaționali, traumatisme, modificări tafonomice și modificări bio-culturale. Unele dintre morminte sunt dublate de fotografii de înaltă calitate, care surprind diferite caracteristici antropologice evidențiate la indivizii analizați.

În cuprinsul capitolului, plecându-se de la premisa că scheletele aparțin unor alohtoni, au fost observate și unele caracteristici biomorfometrice cefalo-faciale, concomitent examinării unor caractere non-metrice (în special dentare) și calculului staturii scheletice. Astfel, au fost relevate unele trăsături fenotipice de tip mongoloid, rezultat al invaziei teritoriilor din sudul Moldovei de către triburi succesive de populații turanice.

Niciun studiu antropologic nu este complet fără observarea modificărilor patologice întâlnite la nivelul scheletului, demers pe care autoarea capitolului l-a realizat pe deplin. Astfel, au fost surprinse numeroase patologii dentare (tartru supragingival, carii, granuloame, pierderi dentare *antemortem* și hipoplazia liniară a smalțului) și osoase (porozități exocraniene, granulațiile Pacchioni, leziuni litice craniene, osteoartrita, hernia intervertebrală, tasarea vertebrală).

Pentru reconstituirea osteo-biografiei acestor migratori, pe lângă patologii, au fost luate în calcul și anomalii și trăsăturile epigenetice dentare și osoase, traumatismele și adaptările scheletice la mediul de viață. Profilul ocupațional a beneficiat de o atenție sporită; au fost remarcăți pe suprafața oaselor numeroși indicatori biomecanici: inserții musculare bine exprimate, ligamente osificate, sacralizări, exostoze auriculare, aperturi septale humerale, markeri pe femure

(pilastrie, al treilea trohanter, fațetele Poirier și Walmsley, fosa Allen) și pe tibii (fațete de hiperdorsiflexie). Nu puteau să lipsească indicatorii călăritului, un complex de caracteristici cunoscute sub numele de „sindromul călărețului sau cavalerului”. Cu toate că starea de conservare a centurii pelviene nu a permis observarea integrală a tuturor acestor caracteristici, unele destul de numeroase, totuși au putut fi făcute aprecieri cu privire la unele dintre acestea.

O atenție specială a fost îndreptată către modificările bio-culturale, cunoscute sub numele de trepanații simbolice sau pseudo-trepanații. În eșantionul scheletic studiat acestea au fost observate la trei indivizi adulți (doi de sex masculin și unul de sex feminin). Au fost descrise mecanismele prin care se realizează procedura, scopul trepanării simbolice, tipul și localizarea acestora. De asemenea, s-a făcut o scurtă trecere în revistă a craniilor trepanate simbolic din perioada medievală din arealul Bazinului Carpatic, Bulgariei, Nordul Caucazului, regiunea nord-pontică sau spațiul dintre Carpați și Nistru.

Au fost înregistrate și câteva date tafonomice, modificări produse de factorii naturali din momentul depunerii scheletului în groapă și până în momentul dezvelirii acestuia.

Capitolul se încheie cu unele comparații paleodemografice între indivizii din eșantionul turanic analizat și cei care provin din mormintele seriilor noagaice de la Cazaclia și Comrat (38 de indivizi). Pentru acest demers, celor 14 schelete turanice li s-au adăugat alte opt morminte tumulare analizate antropologic, din același orizont funerar, provenite din alți tumuli: Cimișlia (patru indivizi) și Burlăceni și Filipeni (câte doi indivizi). Astfel, cei 22 de indivizi turanici (18 adulți și patru subadulți; 11 indivizi de sex masculin și cinci de sex feminin – *sex ratio* = 2,2) prezintă o vârstă medie la deces de 35,27 ani. În cadrul lotului adulților, femeile trăiau mai mult decât bărbații (48,0 ani față de 40,6 ani). În ceea ce privește scheletele din mormintele noagaice, au putut fi analizate antropologic 43 de indivizi (39 de la Cazaclia și patru de la Comrat). Au fost identificați 27 de adulți și 16 subadulți (12 indivizi de sex masculin și 15 de sex feminin – *sex ratio* = 0,8). Vârsta medie la deces pentru întreaga populație este de 35,27 ani. În cadrul lotului adulților, bărbații trăiau mai mult decât femeile (42,82 ani față de 40,37 ani).

Contextul cultural și cronologic al descoperirilor (capitolul 5, p. 61-68), semnat de Sergiu Popovici, aduce în discuție, în principal, o serie de considerații arheologice referitoare la mormintele tumulare și necropolele plane. În ceea ce privește prima categorie de înmormântări, s-au avut în vedere următoarele elemente de ritual funerar: amenajarea mormintelor în tumul; conturul camerelor funerare; orientarea și poziția defuncțiilor; poziția mâinilor și picioarelor; asocierea indivizilor cu resturi faunistice sau cu obiecte de inventar funerar etc. Pentru două dintre mormintele analizate, provenind de la Cimișlia, în baza probelor de oase umane și animale, s-au

obținut și o serie de date radiocarbon, care plasează indivizii în general în secolul al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea și care ar putea fi atribuite pecenegilor, după unii autori, sau populației ungare timpurii, după alții.

Referitor la necropolele plane din perioada premodernă, autorul capitolului a evidențiat caracteristicile constructive ale mormintelor (tipul de cameră funerară, forma gropii, acoperișul de lemn al camerelor funerare, prezența pietrelor de calcar și stâlpilor de lemn în umplutura gropilor), precum și elemente de ritual funerar caracteristic defuncțiilor (orientare și poziție, poziția membrilor superioare, piese de inventar etc.). De asemenea, se fac referiri în legătură cu istoria nogailor din Bugeac (pătrunderea lor în sudul Moldovei, trăsăturile distincte ale ritualului lor funerar musulman, islamizarea acestora). Necropolele plane cercetate la Cazaclia și Comrat sunt date în anii de mijloc sau a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Lucrarea, ce îmbină echilibrat informațiile de ordin arheologic-istoric cu studiul biologic al resturilor scheletice, se constituie într-un important reper și instrument de lucru pentru cercetătorii interesați de Evul Mediu și contribuie la mai buna înțelegere a istoriei și evoluției culturilor arheologice din perioada medievală și premodernă a sudului Republicii Moldova.

Gabriel Vasile

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, Academia Română, București, România;
Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale (ICBE), Chișinău, Republica Moldova;
gabriel.vasile@iabvp.ro